

ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ

Основи Суспільного Ладу

ДРУГЕ ВИДАННЯ

БУЕНОС АЙРЕС

1949

Всі права застерігаються.

ЩО ТАКЕ СУСПІЛЬНІСТЬ?

Придивляючись до слова "суспільність", помічаємо, що воно походить від слова "спільній", "спільність" і приставки "су", яка, підкреслюючи ще більше ту спільність, означає спільність з багатьма.

"Спільність із багатьма" може бути різна: може бути фізична, психічна чи моральна.

Фізична "спільність із багатьма" — це звичайний собі гурт чи збірнина більш менш однородних речей, як ст. купа каміння, отара овець, ліс (як суспільність дерев), система зірок, що складають сузір'я і т. д. Факт існування разом всіх цих однородних речей витворює між ними цілу физку взаємовідносин, свого роду "соціальну" геометрію або "соціальну" фізику. Коли цей факт спільногого існування стає об'єктом досвіду, тоді науку про окремі речі заступає наука про їх взаємовідносини. В сучасній математиці відводиться, наприклад, чимало місця теорії "множин".

Факт фізичної су - спільноти речей витворює отже ріжні взаємовідносини між ними, які виявляються не тільки в координації (або в утворенні рівних умов спільногого існування), але й субординації, себто і в підпорядковуванні кожного окремого члена такої фізичної суспільноти всій суспільноті. Самітне дєрево, що стоїть даліко десь на розлогому степу, росте зовсім інакше, ніж дєрево, що росте в лісі, де воно мусить підпадати впливам свого суспільства. Так усюди, завжди і в усьому.

Поруч із такою натуральною фізичною су - спільністю, людина витворює часто шляхом техніки ще й штучну: з купи цегол зробить будинки, церкви, театри, мости, де всі окрім частини пов'язані між собою й коряться одній спільній меті.

Людське суспільне життя теж має свій фізичний бік: люди пов'язані між собою родовими, племінними, расовими й іншими фізіологічними та антропологічними зв'язками. Вони спільно улягають впливам фізичного довкілля — ґрунту, підсоння й т. п. Їх хвороби і смерть також у значній мірі залежать від їх спільногого життя. І тепер, по багатьох університетах, ми знаходимо катедри соціальної медицини, себто медицини, що студіює саме ті хвороби, які безпосередньо походять від суспільного життя: сюди належать хвороби, зв'язані з спадковістю, з пошестями і т. д.

Психічна суспільність це вже "спільність із багатьма" не бездушних чи безсловесних речей, але одуховлених осіб, що, пробуваючи разом, обмінюються між со-

бою своїми почуттями, думкам', жаданнями. Тут уже збіракина речей обертається в колектив із власною колективною психікою, що більш чи менш ґрунтовно підбиває собі індивідуальну психіку. Особливо яскраво виступає цей факт підб. ття індивідуальної психіки колективній в явищах так званої психології юрби. В юрбі люди навіть високого інтелектуального розвитку часто роблять такі вчинки, на які в нормальному — чи самітному — стані, ніхто з них нікол.. б не зважився. Впливам колективу підлягають не лише члени випадкових зборів, вуличних натовпів тощо. В модерніх густонаселених державах колективна психологія панує далеко більше, ніж в давніх аристократичних суспільствах: люди в них далеко більш спільно відчувають, спільно думають, спільно чинять; усе справді особисте, індивідуальне в більш механізованому суспільстві все більше затирається. В так званих демократичних суспільствах, де все панує число, а не якість, особа стає індивідом, себто соціально неподільним атомом, одиницею, яку можна механічно додавати чи відкидати від даної групи, побільшуючи чи зменшуючи її кількість (але не якість). Тут одиниця, як і в фізичному суспільстві, відноситься до свого суспільства, як одиниця до своєї суми з іншими одиницями. Вона нічим не відріжняється, вона не має імення, вона стає номером чи якимсь "х". Символом такого взаємовідношення між індивідом і суспільством може служити отой культ "невідомого солдата", що запанував по великій війні в демократичних суспільствах. Він — отой "невідомий солдат" — міг бу-

ти найбільшим героєм, що піднісся якісно на недосяжну височінь над своїми сучасниками, як міг бути й останнім згодієм, що випадково опинився на полі бою й в падково закінчив на письму своє пікантне життя, - та його тіло однаково буде тілом того "невідомого", що нарівні з іншими поклав своє життя задля добра всієї суспільності.

Нарешті моральна суспільність це та, що складається не тільки з індивідів, які сильно відчувають, думають і жадають, але й свідомо визначають спільні цілі й найбільш придатні для осiąгнення тих цілей спільні засоби, в вузькій залежності від здатностей і сил, як всього суспільства, так і окремих його членів. Суспільне взаємовідношення усвідомлюється собі тут **стільки, як факт, скільки як обов'язок**. На цьому усвідомленні будеться суспільна мораль і правовий лад. В такому суспільстві, що вища якість індивіда чи особи, тим більше її значення для суспільства. Індивід тут стає не байдужим, завжди собі рівним атомом, що служить тільки для збільшення чи зменшення кількісної маси, але свідомою власних цілей і цілей суспільства обою, яка збільшує передовсім якісну силу своєї групи.

Така моральна чи етична суспільність складається не тільки з живих осібняків, що входять в неї в даний відповідний момент, як у суспільності психічкій. Вона щось більше і відмінне. Вона представляється, як безконечна низка поколінь, минулих, сучасних і будучих, як величчя, довговічня жива збирна індивідуальність, що в ній окрім особи входять тільки, як тимчасові складники,

що народжуються, ростуть і вмирають, і заступаються все новими й новими, тоді як сама суспільність залишається все однакова, вірна сама собі, зо своїм власним добром одідичених ідей і почувань, що їх кожне покоління переймає від попередніх і передає наступним. Так розумів єтичну суспільність, ч. націю і Шевченко, коли писав "Посланіє до **мертвих, живих і ненароджених** земляків своїх!"

Що більше кооперації, солідарності й взаємного вирозуміння виявляється поміж членами якоєсь суспільності, що більша в ній сума спільних трад цій, звичаїв, спогадів, символів релігійних, мистецьких, мовних і т. п., які єднають сучасні покоління з попередніми поколіннями, — тим вона сильніша, відпорніша, обсяг діяльності її ширший, а вплив і значення в світі помітніші. Але коли кооперація її складників порушується; коли одні клітини суспільного організму починають розростатися за кошт інших, як клітини раку в організмі окремої людини, — тоді суспільний організм починає хворіти, його вплив в політичному світі все зменшується, аж поки не приходить розпад і смерть. Ролю клітин раку в суспільному організмі відиграють ті індивіди, що, єднаючись в окремі партії, чи групи, починають ставити інтереси тієї партії чи групи, чи кляси, вище від інтересів всієї суспільності. В такому разі вчасний оперативний акт, що зветься революцією, а іноді контреволюцією (назва залежить від того, яка саме партія чи кляса починає відогравати ролю раку) єдиний може врятувати відповідну суспільність від загибелі.

Найвищею формою гармонійного співділання всіх членів даної суспільності буває звичайно Нація, **св'дом** своїх цілей; внаслідок гармонійкої співпраці всіх членів Нації з'являється Незалежна Національна Держава, цю, під кермою суворого Уряду, об'єднує, по можливості, всю етнографічну територію відповідної Нації.

Український народ, за своє тисячі літнє існування, тричі, хоча й на досить крівний час, виявив настільки злутованості й солідарності, що осягав цього найвищого ідеалу людських суспільств. Вперше, в часи Київської Держави, що вироста органічно з повільного усвідомлення слов'янськими східно-европейськими південними племенами їх спільніх суспільно-державних інтересів. Вдруге, в часи козацької гетьманщини, коли український народ, під тиском ворогів з заходу, з півдня і з півночі, ясно відчув потребу — в самопомочі й самоорганізації — шукати шлях рятунку; і втретє, в часи останньої української революції, коли актом з 22 січня 1919 Східня й Західня Народні Республіки злучилися були в одну Соборну Українську Державу.

Але розбіжні, розкладові сили в українській суспільності виявили себе досі поступнішими, ніж організаційно-творчі, і тому більшу частину свого минулого життя великий, чисельний, талановитий український народ провів в стані суспільного розкладу, коли члени української суспільності не усвідомлювали собі спільних цілей і не тільки не працювали згідно над їх ссягненням, але навпаки приєднувалися в масах до чужих суспільностей, переводили в життя їх цілі, часто цілком ворожі

власній суспільності, і перетворювали український народ із свідомої себе Нації, здатної до утворення власної і залежної держави з власною культурою і власними ідеалами, — в погній для чужих культур, у підмурівок для чужих держав.

Свідомі своєї приналежності до єдиної української суспільності, найбільш активні одиці працюють і тепер щосили, щоб перемогти ті розкладові, розбіжні сили і скермувати всю енергію окремих складників великої маси до єднієї спільноти цілі й дійти таким чином знову до найвищої мети кожного морального суспільства — власної незалежності державності. Щоб перемогти всі елементи розкладу української суспільності, її активні "санаційні" чи оздоровні чинники повинні ясно собі усвідомлювати все життя своєї суспільності, знати, де знаходяться найбільш життєві й важливіші її органи, в який бік треба скерувати найбільші зусилля, де саме шукати кореню суспільної хвороби. Бó моральна суспільність, як вже вище зазначено, власне т. м і різничається від психічної суспільності, що складається з осіб, які усвідомлюють собі цілі суспільності й засоби для їхсягнення. Українська суспільність (як сукупність, цілість) живе покищо власне в стані суспільності психічної; її треба перетворити в суспільність моральну. Українська суспільність, щоправда, вже вміє вимінюватися думками (преса, книжки), разом відчувати болі і радощі (свята, сумні спогади, паехаиди та академії), але не вміє ще разом жадати, а тим менше разом чинити. Не вміє ще знайти свою вищу спільну мету й

розподілити між усіма членами суспільності належе — для досягнення спільної мети — обов'язки. Українська суспільність ще досі не досить свідома своєї суспільності, ще досі не досить свідома тих спільних зв'язків, які мусять в'язати до купи всіх її членів.

II

СУСПІЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ.

Суспільні зв'язки можна поділити на дві великі групи:

а) органічні чи природні, що немов органічно витворюються з самої суспільності і, за нормального розвитку, шляхом еволюції ведуть упрост до найвищого суспільного ідеалу — національної суверенної держави;

б) зв'язки організаційної форми, які постають, як наслідок більш-менш свідомого намагання членів даної суспільності в творити організації, як засоби для легшого осягнення намічених суспільних цілей. Сюди належать стани, класи, релігійні установи тощо. За нормального розвитку, ці організації сприяють збагаченню життя суспільності, облегчують її завдання подолання функцій і координацією зусиль підносить відповідну суспільність на вищі стандарти цивілізації і культури; але ці ж організації, при гіпертрофічному розвитку деяких з них, часто загрожують порушити **рівновагу** співпрацівни; частині можуть легко привести суспільні

нільність до розпаду, — тому вони потребують суворо-го контролю з боку відповідальних чинників.

Звернемося перше до ступіні Органічних зв'язків

а) Органічні зв'язки.

Суспільність заснована на РОДИНІ.

Родина — це той інерший органічний зв'язок, від яко-го суспільність бере свій початок. Статевий гін зводить до купи чоловіка і жінку; інстинкт матері тримає її коло дітей, що народжуються. Таким чином повстають перші маленькі колективи — родини. В родині народжу-ються перші суспільні чуття симпатії, любови і обов'язку. Неусвідомленій, просто таки природний інстинкт наказує матерям пеклуватися про своїх дітей, а батькам — боронити свою родину, своє родинне тепло.

Нема жадного сумніву, що примітивна звіринка людина до історичних часів, як зрештою і сучасні дикуни та дегенерати (що саме в наслідок свого виродження вертаються в своїй психіці до первісних етадів людського розвитку) вбачають в жінці тільки джерело втіхи, лише засіб для задоволення власного інстинкту розмноження. Задоволивши-сь самицею, дикун більш на неї не вважає і охоче покидає її на призволяще долі, коли б не знав з досвіду, як трудно знайти й опанувати другу самицю в конкурсній боротьбі з іншими такими ж, як він сам, дикунами. Тому, замість покинути, він стереже її, як здобич, готовий боронити її від всякого, хто б на неї спокусився. Так, повстають в перших людських роди-

нах, окрім симпатії, любови її обсв'язку, ще й інші суспільні почуття — почуття влади, власності й заздрості.

Не будемо тут зупинятися над суперечками, що ділили — та й досі ділять — соціологів і етнологів, в їх поглядах на первісну форму родини, чи була вона патріярхальна, де панував чоловік (батько), чи матріярхальна, де вся турбота про родину (й відповідна влада) належала б матері; чи моногамічна — з одною жінкою, чи полігамічна — з кількома жінками, чи поліандрична — з одною жінкою на кілька чоловіків, чи наречті, що не було спочатку ніякої родини, а лише стадне співжиття всіх дорослих чоловіків з усіма дорослими жінками відповідної людської групи, бо всі ці форми статевого співжиття зустрічаються і тепер серед сучасних лікунів і вищих звірин.

Ми знаємо, що життя не любить одноманітності і дає великий простір всім можливостям в залежності від обставин, а в початках суспільного життя — в залежності від обставин особливо економічних. Зазначимо лише, що, наскільки око дослідника може прослідити темряву віків, всі іndoєвропейські чи арійські народи знали тільки одну форму родини — патріярхальну, сєбто родину з пануванням чоловіка над жінкою й дітьми, і, в додаток, нерідко, як і у наших пращурів, ще й полігамічну, сєбто з кількома жінками. Зрештою й приклад автропоїдів (чоловікоподібних малп), більша фізична сила чоловіків та ще досі не переможені цивілізацією полігамічні інстинкти дозволяють припускати, що полігамічна родина, де тільки на неї дозволяла переважли-

ва кількість жінок та можливості їх прогодування, могла бути найбільш природньою формою первісної родини, і що чоловік здобував собі стільки жінок, скільки маг опанувати й оборонити від суперників.

Задокументований в нашому літописі шлюбний звичай розування чловіка жінкою виказує виразно, що жінка вважалась слугою чоловіка. Таке явище, як палення чи взагалі згублення жінок після смерті чоловіка, вказує також, що жінка вважалась його власністю, частиною його майна. Проф. М. Грушевський пише з цього пр. віду:

"Викуплені від її роду, або силоміць схоплена, жінка була з початку такою ж власністю чоловіка, такою ж річчю його інвентаря, як і всяка інша. Хотів він мати жінок більше, а ставало його на купно й удержання більшого числа, ніщо не перешкоджало йому мати їх більше. З цього виникає повна свобода многоженства, а з другого боку та обставина, що це многоженство практикувалося лише благатими, значними, а загал жив в одноженстві від незапам'ятних часів. Так взагалі бувало в патріархальних відносинах, так було і в наших предків. Історія київської княжої династії дає тому зовсім виразні приклади. Ярополк був одружений з якоюсь грекинею, сватав Рогніду. Володимир мав п'ять жінок офіційних, окрім численних підложниць. Про многоженність у Русинів і Слав'ян взагалі говорять і араби: Ібрагім ібн Якуб сповідав, що слов'янські королі замикають своїх жінок; у одного чоловіка буває їх двадцять і більше. Християнство вплинуло на те, що тільки одна жін-

ка вважається властивою, шлюбною, інші звалися "меншими", "наложницями", але й воно не знищило відродзену многоженства, ані не зробило ріжниці між шлюбними й не шлюбними дітьми. Як бачимо з Правила митрополита Іоана, ще сто літ по Володимировім охрещенні було звичайним явищем, що деякі "без стада і без сраму" дві жени іміють". Святополк не робить ріжниці між шлюбним сином Ярославом і нешлюбним Мстиславом; галицький Ярослав передав своє князівство нешлюбному синові Олегові, поминувши шлюбного Володимира . . . "

Ці приклади не залишають сумнівів, що давні пращури теперішніх Українців жили патріярхальними, полігамічними родинами. Діти залишалися в родині, маючи, до моменту свого повного зросту, після чого представлялась подвійна можливість: або вони залишалися й надалі в родині під владою батька чи старшого в роді, і в такому разі приходило до форми ширшої великої родини, відомої в науці під південно - слов'янським іменем "ЗАДРУГИ", або відділялися і закладали свої власні родинні кубла. Треба думати, що ці нові родини осідали неподалеко від того місця, де трималась батьківська родина, бо ніяка звірина і тим менше людина не ємігрує без потреби, але все відчуває жаль за рідними місцями. Окрім почувань, людей тримають рідні місця й свідомістю можливості використати, в випадку небезпеки, чи потреби, кожний захисток добро знайомої місцевости. Таким чином родини спільногого пня залиша-

лись довгий час по сусіству і в якнайближчому зв'язку формуючи собою один РІД.

Отже, Рід — це родова сполука більшого числа родин для спільної оборони та для спільної допомоги в здобуванні економічних засобів для прожиття.

“Повість Временних Літ” (Літопис) просто каже, що Українці X — XI вв., чи вірніше їх пращури Поляни: “Жили кожний з родом своїм на своїх місцях, володіючи кожний родом своїм”. Але щодо розуміння цього виразу “родом своїм”, то ріжні дослідники тлумачили його по ріжному, і то тому, що в нашому давньому Літописі вираз цей вживався на все однаково: іноді він означає ввесь народ: “Ми от рода Русского” (Іпат. 19), іноді тільки династію, чи покоління: “братье начаша держати род їх княженіє в Полях” (Іпат. 6), часом родину: Кий “з родом своїм” (сам один, без братів) хотів сісти на Дунаю, але йому не дали (Іпат. 6). В новгородській версії Кий осівся на одній з київських гір “з родом своїм”, а його брати на інших горах. Проф. Грушевський думав, що в цім значенні родини вжито вираз “з родом своїм” і в класичній цитаті про Полян, наведений вище: кожний жив із своєю родиною і нею правив. Тільки що ця родина не конче була тісною родиною в сучасному розумінні цього слова, себто зложеню з батька, матері і недорослих дітей, — але могла бути й ширша. На обсяг цієї староруської родини може вказати постанова Руської Правди про право пімsti: його мали батько й сини, брати, сини братів і сестер — оце й був би звичайний склад роду. Але К-

Грушевська вірно зауважує, що цей склад родин був мінімальний, бо закон в ті часи намагався яко може обмежувати кількість mestників серед тих, хто почував себе "управненим" мстити за родича. Весільний ритуал укрїнський, в якому ми знаходимо стільки пережитків з давніших, навіть передісторичних часів, говорить про "роди" молодого й молодої, як про численні, зложенні з близьких і дальших свояків:

"Ой роде, роде багатий, подаруй товарець рогатий:
Ви, дайте, таточку, волики, а ви, жімонько, корову, а ви
дайте, братчики, баранчики, а ви дайте, сестрички, яг-
нички, ви, далекий родочку, червоні . . . "

Або ще:

"Бо наш рід великий, щоб було чим обділити; у
нас роду много, не обділим всього . . .

Таким чином, бачимо, що пам'ять про споріднення йшла далеко поза межі, які визначив закон Руської Правди про право пімти. Свідомість такого споріднення, спільні економічні інтереси приводили нерідко до того, що ці близькі й далекі родичі єдналися в одну ширшу суспільну одиницю — широку родину (Задругу) з старшим на чолі. З-поміж слав'янських народів найбільше й найживіше затрималися такі ширші родини у західніх Сербів. На наших землях, ширші родини з'явилися тільки в деяких гірських околицях галицької та карпатської України, де вони доходять до 25 душ, що мають спільне майно, під управою "газди" або "довідци", найчастіше старшого в родині, що кермує господарством. Такі ширші родини зустрічалися ще донедавна і на При-

дніпрянщині. І в XVIII в. вони були там навіть досить поширені. В актах XIV – XVI вв. ми зустрічаємо в Галичині, на Волині і в Поліссю так звані ДВОРИЩА.

Дворище менше від південко – слов'янських задруг і відповідає приблизно гірським газдівствам. Виймково зустрічаються і більші дворища: проф. Грушевський вказує на одне дворище з 27 господарями. В основі дворища лежить все той самий родовий зв'язок (на це вказують між іншим їх патрономічні назви, виведені з імені старшого). Але зустрічаємо й дворища, зложені тільки з двох осібних родин, що мають кожна осібні прізвища. – очевидно, явище пізніше. Назверх виступає дворище все, як одна цілість. – всі повинності виконуються і віддаються з усього дворища, а не з кожного окремого господарства.

Аналогічне з дворищем явище ПОСЯБРИНА, СЕБРОВСТВО, спілка "СЯБРІВ". Це так само група господарств, зв'язаних переважно крівним спорідненням, часом з негодільними грунтами, часом з правами на певні ідеальні частини в спільних грунтах і вигодах. В лівобережній Україні ці посябрики існували ще в XVIII в. Лівобічний ХУТИР, на думку проф. Грушевського, у своїм початку був властиво отаким дворищем чи посябриною.

Дворища чи посябрини ми знаємо з часів, коли вони вже кінчили своє існування. Для давніших часів ми можемо припустити більше значення в них кровного родово-го зв'язку та спільного володіння, так, що ці дві форми суспільної організації цілковито сходяться з тими, що звуться ширшими родинами, і що відповідають РО-

ДАМ нашого літопису. Таким чином ми можемо тепер визначити рід (за Грушевським), як родинно - господарський зв'язок групи (людей, зв'язаних кровним спорідненням) рідше з домішкою чужородців, що спільно провадять своє господарство під проводом родонаочальника, що "володіє" родом.

Але це лише одне значення літерисного терміну "роду". Ми бачили, що іноді це слово вживалося для означення не тільки родинно - господарського зв'язку певної групи людей, що ведуть своє походження від спільного предка, але також певної державно - суспільної форми організації, яка, хоча її має, без сумніву, в основі той самий кровний родовий зв'язок, але вже настільки призабутий та ослаблений чужородними домішками, що тут вже приходиться говорити не про ширшу родину, але про нарід чи ПЛЕМ'Я. В такому власчес зміслі вживає Літопис вираз: "Ми от рода Рускаго (Іпат. 19).

•••

Роди не могли жити цілком відокремлено, але мусіли зустрічатися з іншими родами. Часто такі зустрічі приводили до боротьби межі племен, але інердко, через поширення кровних зв'язків шляхом шлюбу (умічкою чи купівлею дівчат) або її через усвідомлену небезпеку перед якимись більшими ворожими родами, вони приводили й до зав'язування тимчасових спілок, що з часом перетворювалися в сталі, постійні.

Підставою для спілок поміж ріжними родами було, перш за все СУСІДСТВО.

Ширші родини, чи задруги, що могли розростатися до безкінечності, але, дійшовши певної межі, розпадаються на менші задруги або й поодинокі родини, які на-турально не рвали цілковито зв'язків між собою, а підтримували, наскільки можливо кровний зв'язок.

Група таких родин - двориць, зв'язана сусідством, кривими та господарськими інтересами, творила з часом особливу сусільну одиницю — громаду: БЕРВЬ, що більш менш відповідає сучасному селу.

Вервь з одного боку — це така невеличка, що може ручити за своїх членів і відповідати за переступ, вчинений на її території, з другого ж боку Вервь — це вже свободна спілка, — її члени самі розпоряджають собою і укладають межі собою свободні умови. Так, з Руської Правди ми довідуємося, що вервь платила за своїх членів "дику виру" (гропеву винагороду), коли не хотіла відати убийника, або коли убийство було припадкове. Але платила цю виру тільки тоді, якщо той убийник дійсно належав до спілки, — якщо він був "вложився в дику виру".

Цікаво теж, що оселі чи дворища, які входили до Верві чи села, не були скучені в одному місці (як то ми бачимо в сучасному селі), а розкидані, як хутори. Зразки такого давнього села ми ще досі можемо бачити по Карнатах, де поодинокі хати стоять серед своїх ґрунтів, а село простягається на кілька десятирів кільометрів. Натурально, що при такій розкиданості села чи верві, в цій землі могли оселитися чужородці. Тому, якщо ми вже і в ширшій родині відмічали деяку примішку чужород-

ців, в сільському союзі таких чужородців повинно було бути значно більше.

Отже, в формуванні ПЛЕМЕНИ відограє роля, як ми бачили, окрім кровного зв'язку ще й зв'язок сусідський, звичка протиставляти "своїх", що живуть в даній місцевості, "чужим", що живуть де-інде і не беруть ніякої участі в місцевих подіях, а коли й з'являються, то, очевидчаки, з недобрими намірами.

Чималу роля відогравала в організації ПЛЕМЕНИ й спільна МОВА. В своїх початках, вона дуже бідна на слова і форми і орудує головно сугestією, що випливає з психічної близькості: велику роль тут відиграють інтонація, жестикуляція, міміка, все те, що вироблюється в тіснішім пожитті і відріжняє лігкільну мову від загальних способів порозуміння, спільніх нащадкам одної раси. Не дурно зауважено, що кожа суспільна група має тенденцію творити до певної міри свою власну осібну мову.

Далі важливе значення мають зв'язки ОБИЧАЮ: того, що дозволено і годиться робити, і того, що не дозволено і не годиться, бо шкодить іншим, — вони виробляються поволі в суспільнім пожитті, і з них пізніше розвивається громадська мораль і звичаєве право.

З обичаєм нерозривно зв'язуються спільні погляди на людський світ, себто ВІРУВАННЯ, які вкликають спільні ЦЕРЕМОНОЇ і ОБХОДИ. Одночасно зростає репутація деяких спеціалістів від цих церемоній та магічних спіeraцій, себто ЧАКЛУНІВ і ЗНАХАРИВ. Всі зв'язки публічного культу та релігії відограють чималу роля в

зрості суспільної солідарності та племінного об'єднання.

На чолі родів, стоять, як ми бачили, родоначальники. Загальний рівень членів роду ще єдиний і вільний і однаковий, що найбільший авторитет пріпадає на старшому, який має найбільше досвіду, тримає в своїх руках родові традиції та переніс фігуру кровну родозгінію, звязану з культом родинного богнища та почитанням мертвих предків. В племінному ж спожитті на місце провідника висувається не старший, але кайенергійніший, найздібніший. І нема сумніву, що поява зд.бного ВАТАЖКА чимало теж сприяє племінному об'єднанню.

В деяких з цих прикмет переходового процесу від неорганізованої СКУПИНИ майже фізичного суспільства, що складається з сусідів, до організованого ПЛЕМЕНИ, проф. Грушевський справедливо вбачає зав'язки того, що дає нам вже в іншій формі суспільності — ДЕРЖАВУ, а саме: територію, яку займає, використовує й боронить проти кожного чужого втручання Скупини - Плем'я; обичай, що регулює відносини між одиницями, які живуть на тій території і уважаються "своїми"; авторитет старшин і Ватажка, що виступають, як прототипи пізнішої ВЛАДИ чи УРЯДУ.

Отже територія, населення і влада.

В цій стадії свого розвитку суспільні групи починають усвідомлювати себе, як відокремлений від інших колектив, як єдність, що відріжняється від всіх інших подібних організацій. Характерною відзнача-

кою довершення цього процесу самоусвідомлювання треба вважати появу племінного ІМЕНИ, витвореного самими членами племен¹, або прийнятого зовні від сусідів, що тим ім'єм себ, від його наслів відріжняють.

Саме в сюдії такої племінної організації знаходилися наші пращури, коли про них вперше заговорила історія.

“У них багато начальників, — писав про Слав'ян візантійський письменник Маврікій, — які не живуть у згоді так що добре притягти деяких із них на свій бік камовами або подарунками, особливо близчих до наших границь. і тоді на інших нападати, аби спільна війна не злучила їх до купи та не звела під одну владу . . . ”

Ця міжплемінна ворожнеча не була чимсь спеціальним і характерним для слав'янських племен, вона, в загальному характерна для племінного періоду суспільного життя: — “В племінній стадії людського життя, пише американський дослідник Морган, — кожне плем'я знаходиться в стані війни з кожним іншим племенем, якщо вони не зв'язані якимсь особливим договором. Мир серед них — явище виняткове і випадкове. Якщо в первісному розселенні такої постійної ворожнечі нема (рідкість залюднення, соціальне відчуження, незначність зносин зводили кількість конфліктів до мінімуму), то в часи племінного групування ворожнеча груп — їх постійний атрибут . . . ”

Ми знаходимо звичайно в кожному племені два процеси: з одного боку все більше відчуження від інших племен, яке може перемогти свідомість тільки якоєсь

дійсно в ликої небезпеки, що про неї згадує візантійський письменні к Маврикій ("... аби спільна війна не злучила їх до купи..."), а з другого боку зрист солідарності в середині самого племени, як наслідок вище згаданої міжплемінної ворожнечі.

Бо в кожному племені починає все сильніше ділати інсистент самохорони, що показує протиставити зовнішній небезпеці солідарну відпорну силу і знаходить цю відпорну силу в розвитку організаційних зв'язків, які поволі починають заступати зв'язки чисто органічні. Громадська опінія хвалить і розвиває завзяття на ворогів, замилування до низціння їх всіма засобами і перетворює необхідну самохорону в своєрідний спорт, де полювання на людину набирає особливої привабливості. Розвивається культ воєнного ТРОФЕЮ: — ріжного роду доказів перемоги над ворогом, що робляться окрасою не тільки окремого чоловіка - вояка, але й усього племени.

Людина, що здобувала більшу кількість таких трофей, виказувала більші воєнні здібності, зазнавала більше почестей і натурально опинювалася на чолі воєнних операцій. Якщо така закінчувалася успішно, організація, що здобувала успіх, залежалась, а її провідник натурально здобував собі ще більше визнання, зазнавав втіх панування, отримував більшу від інших частину здобичі і тримався за владу, намагаючись її, яко мога, поширити. З другого ж боку і вояки його дружини, що дійшли з ним всі небезпеки й ризики організації, але й всі її вигоди, почували себе зв'язаними із своїм ватажком

справжньою воєнною пристрастю. Та і ватажок, збагачений більшими частинами воєнної здобичі, міг здобувати собі дальші симпатії своєю щедрістю, дарунками, та все новими щасливими наскоками.

Таким чином у племені, що перейшло процес консолідації від нефоремної Скупини, як механічного сполучення різних індивідів, ледве між собою зв'язаних і то тільки на короткий час, до тісних форм племенного сполучення з високою колективістичною етикою ("Всі за одного і один за всіх" — правило пімsti і кругової поруки), починається процес диференціації, нового вилому з загального упсокорення колективістичній моралі на користь окремих осібняків. Первісна родово - племінна спільнота, де всі були приблизно рівні, бо всі були однаково бідні, однаково фізично й інтелектуально нерозвинені, починає все помітніше порушуватися. Економічно - одностайна ловецька громада, осідаючи на землю, освоюючи різні овочеві та хлібні рослини, починає все помітніше диференціюватися й економічно, і багато з тих елементів, що саме спріяли консолідації Скупини та Племени, тепер все помітніше починають впливати в напрямку перетворення родоплемінного братства, зв'язаного свідомістю спільного кровного походження чи давнього сусідування в справжню КЛЯСОВУ СУСПІЛЬНІСТЬ, поділену на професії, кляси та стани.

Але перше, ніж перейти до студії над цією новою формою суспільності, в якій відиграють більшу роль організаційні, так би мовити — штучні зв'язки, відмітимо дальшу роль органічних натуральних зв'язків, що ніко-

ли і в найбільш розвиненій суспільності не гублять цілковито своєого значення.

З осідком племени на певній території, на зміну кро-вного родового зв'язку, приходить все більше зв'язок та риторіальній (сусідський, як ми його назвали раніше), коли справа йшла про племена, порівнюючи невеликі). З часом, коли плем'я, чи то шляхом завоювання, чи то шляхом злиття і союзу з кількома іншими спорідненими племенами, формує на тій своїй території свою ДЕРЖАВУ, цей територіальний зв'язок набирає значення давнього кровного зв'язку, і, територія даної Держави набирає значення РІДНОЇ ЗЕМЛІ, що, злита потом і кров'ю всіх попередніх поколінь, ніби зродила останнє живе покоління, яке на ній в даний момент працює, терпить і змагається. Населення ж, що займає цю територію називається Нацією або Народом.

Поняття "НАРОДУ", як нового суспільного зв'язку, спертоого, як і Держава, на понятті території, але з більшим підкресленням спільного походження, спільних традицій, спільної мови, споріднених звичаїв, та загалом спільної КУЛЬТУРИ, виникло тільки за часів французької революції, а виокреслилося тільки в XIX в. бо в старій римській державі "народом" називалось простолюддя в відміну від аристократичних повноправних кляс. В середні віки "народ" чи "націю" зливали водне з Державою, тим часом, як в одній державі може знаходитися фактично і кілька націй, якто було в колишніх Російській та Австрійській Імперіях, або в пізнішій Польщі та інших новотворах Версалю. Народ (або нація) став

усвідомленим суспільним зв'язком, тільки внаслідок довгого процесу останніх століть, як протест проти територіальної самовлади Держави, що перетворила об'єднання таких ріжноетнічних елементів, які ні в якому разі не могли і не хтіли зливатися в одну націю, і тому приводили до утисків одним сильнішим "державним" народом інших "недержавних" народів, що знайшлися, силюю речей, в межах однієї держави.

Наскільки такий стан речей був некормальний і небезпекний для держави, як вищогосясяння суспільної єдності, виказав цілком ясно увесь поверсальський період європейської історії. І Мусоліні, в своїй промові в Палаті Фашів і Капрореції 10 червня 1941 р. цілком вірно зазначив: "Давня історія, але особливо недавня, виказує, що Держави повинні дбати про осягнення найбільшої етнічної та духовної єдності шляхом ототожнення в певній мірі трьох складників: Раси, Нації, Держави. Держави, що набирають зображення чужомовних елементів, мають труднє життя. Іноді, внаслідок вищих вимог стратегічної необхідності, приходиться їх мати, але в такому разі треба застосувати до них спеціальний режим, під умовою, певна річ, їх цілковитої громадянської вірності в відношенні до Держави".

Підводячи підсумки, бачимо, що в основі всіх органічних зв'язків суспільності лежить ідея кровної спорідненості (РАСА), яка переходить, позілько розвиваючись та захоплюючи все ширші кола людей, з родини до роду, з роду до племені, з племені до держави і до нашії. Ідея споріднення — це та перша суспіль-

на чи соціальна ідея, яка почала в'язати людей в усе більші й більші суспільності, перше під впливом несвідомого звіринного інстинкту, а далі все більше шляхом свідомого освячення тієї ідеї племінного та народного братства і солідарності.

Родина, що відограла таку велику роль в розвитку суспільності, іде й досі служить суспільним зв'язком, що найбільше в'яже відповідні суспільності. З розкладом і занепадом родинного життя, що привчає людину з дитинства до певної епархії та дисципліни, до розвитку альтруїстичних та симпатичних почувань, до розвитку почуття солідарності й відповідальнosti (у батька й чоловіка — перед жінкою й дітьми, у жінки й матері — перед чоловіком і дітьми, у дітей — перед батьками та перед братами і сестрами) приходить розпад та занепад і відповідної суспільності.

Тому власне, всі сучасні Держави, звертають якнайбільш уваги на охорону родинного життя та можливо більше зміцнення цієї первісної суспільної клітини. З засобів, що вживаються в цій цілі, треба згадати, окрім широкої пропаганди, встановлення податків на нежона-ти і бездітних, визначення винагород найбільш чисельним родинам, збирання податків не від особи (голови), а від всієї родини, яка акумулює податки, що мала б платити окремі її члени, чим підношується авторитет і нідповідальність голови родини; обмеження розводів до випадків дійсно неможливого — в моральному чи фізичному значенні — спожиття; переслідування судом випадків чужолоства — однаково для чоловіків і жінок ...

З другого боку, якщо для зміцнення якоїсь суспільності необхідно зміцнити перш за все родину, то ясно, що для зруйнування якєсь суспільного ладу, треба перш за все звернути увагу на руйнування родини. Це добре зрозуміли большевики і, як тільки опинились при владі, ввели рекордну швидкість розводів, що мала на меті дискредитувати саму ідею родини і звести її до моменту тимчасового статтевого злучення чоловіка і жінки, як самця і самиці; намагалися відірвати дітей від родини і віддати їх на виховання большевицьких педагогів; примушували жити в одному помешканні три-чотири родини з ріжких соціальних прошарків і з ріжким культурним світоглядом: в такій тісноті й перемішанні, що виключали поняття соромності. Й можливість створення власного родинного кубла, не було місця на виплекання родинного почуття; вважали були п'ятиденний, так званий безперервний тиждень, що не дозволяв членам однієї й тієї самої родини мати спільний день відпочинку та створювати бодай раз на тиждень один спільний родинний фронт супроти життя; зробили все можливе, щоб поділити родину навіть в соціальному відношенні, витверрюючи в родинах так званими "заборонами" картками окремі частини з ріжкими правами і привілеями: кожний член родини, завдяки такій окремій забороній книжці може залишити родину, коли йому захочеться, — все, що йому треба, він однаково дістане від держави, поскільки держава взагалі в стані йому те потрібне постачити, — бо книжка з "правами" — це одне, а практичні можливості большевицької держави — щось цілком інше...

Так було доти, доки большевики **нищили** старий суспільний устрій. Нізніше, коли той старий устрій видався їм вже досить знищеним, і вони почали розбудовувати новий, відмін ли вони й своє відношення до родини. Почалась пропаганда проти абортів, які раніше знаходили в большевицькій пресі і практиці, як найприхильніше відношення; скасовано безпереривний тиждень (хоча більше з причин господарських); на чоловіків, що розводяться з жінками, які мають дитину, накладено обов'язок виплачувати частину заробітку на користь тієї дитини; все більше обмежується практика самих розводів. Ось один дуже характерний приклад: в березні 1932 р. студент Олицеров, узявши шлюб у Москві з якоюсь дівчиною і споживши його в шлюбну ніч, з'явився на другий ранок до відповідної влади з проханням про розвід, бо він переконався, мовляв, що родинне життя йому не підходить, Советська влада розвід дала, але... присудила студента Олицерова "за антисуспільне поводження" на рік каторги.

Цей присуд дає до думання . . .

б) Організаційні зв'язки.

В основі органічних зв'язків суспільства, як справжня його підгалина, що на ній все тримається, лежить, як ми бачили, родина, в основі організаційних чи цілевих його зв'язків лежить **ВЛАСНІСТЬ**.

"Тому, що значення власності, як підстави класової організації, що повстала на руїнах родово - племінного ладу, нею розваленого, — пише проф. М. Грушевський

у "Початках Громадянства", -- було усвідомлене й оцінене в кругах наукових і політичних так давно, саме навколо неї розгорілися завзяті суперечки -- про її походження, джерела, абсолютність чи історичність цього явища. Новіше європейське життя приняло вспадщині від Римської Імперії той юридичний світогляд, який вона виробила до найтонших подробиць, положивши в його основу індивідуальне право, вироблене класовим устроєм Римської Республіки і обгострене до крайності -- власності римського громадянина, голови і владики патріархальної родини. Це право, прийняте в основу своєї політики двома факторами нового європейського життя — церквою й монархією, розклаво і знищило колективістичні форми середньовіччя і стало підвалиною нового соціального індивідуалістичного строю. Тому й зробилося предметом побожності для всіх його ідеологів і апологетів, і навпаки — це "святе право власності" стало предметом атак для всіх, хто виступав проти цього економічного, соціального й політичного ладу".

Отже, насамперед про походження власності.

Чи власність явище абсолютне, споконвічне, що вічно існувало і вічно існуватиме? Чи історичне, що виникло в історичному процесі і розвивалось не само по собі, якщо від людіні незалежне, а навпаки — в вузькій залежності від людських потреб і людської натури?

Німецький філософ Шпенглер казав, що власність починається ще з рослинністю, її поширюється в історії людського суспільства, саме оскільки історія має в собі тієї рослинності (органічності) та расовости. Рости-

на посідає ґрунт, у який запускає коріння. Він її власність, яку вона боронить з усією силою, з усім розпачем свого ества проти чужого насіння, проти тіни інших ростин, проти всієї природи . . . Коли чуєш у лісі, — каже він, — довкруги себе цю мовчазну, невблаганну боротьбу за ґрунт, що відбувається вдень і вночі, безнадійно, мимоволі відчуваєш всю глибину цього імпульсу, що майже ототожнюється з самим життям. Тут провадиться вічна гірка боротьба, безнадійна оборона слабшого проти сильнішого, яка доходить часто до тієї міри, що її переможець знемагається та підупадає.

Тому, для Шпенглера, боротьба за ґрунт, за землю, це перша форма боротьби за власність, перше усвідомлення власності. Шпенглер охоче порівнює селянське життя, що приростає до ґрунту, з життям ростинності. При чому він зазначає, що власність у її найбільш тісному значенні, себто, як щось органічне, що виростає разом із тим, чому належить, мусить у початках почуватися, як посілість не індивідуальна, а колективна, суспільна, що належить не окремій особі, а цілому родинному дереву, перше родині, а потім родові. Старий в родині володіє ґрунтом в імені всієї родини . . .

Тут треба відразу зазначити, що теорія Шпенглера при всій своїй привабливості, хибна в тій точці, де хоче вивести власність з посідання певного ґрунту, себто, з часів хліборобства, яке, як ми знаємо з історії людської культури, прийшло за ловецтвом та скотарством з уже розвиненими поняттями власності.

Але має вона ту вірну прикмету, що відзначає найхарактернішу рису власності — її близькість, її так би мовити органічну пов'язаність з тим, хто посіда. Що тісніше якась річ зв'язана з якоюсь особою, тим більше вона їй належить. Тому її соціалістичні теорії визнають за людьми право на всі ті речі, що служать їм, як продовження чи заступлення їх натуральних знаряддів у боротьбі за існування. Таку власність ми зустрічаємо навіть у звірів. Відоме оповідання Дарвіна, записане зі слів дозорців лондонського звіринця, про малпу зі слабшими зубами, яка вживає камінь для розбивання горіхів і пильнувала того каменя, ховаючи його в солому та не дозволяючи іншим малпам його чіпати. Широко можемо констатувати такі претенсії в звіриному царстві на ужиткову територію; такі, напр., хижаки, як леви пильнують свого ловецького району й не пускають на нього жадного конкурента. Дуже популярний у соціології приклад царгородських собак (понижених новим кемалістським урядом), які поділили були ввесь Царгород на скромі райони й взаємно стереглися в них од конкурентів. Подібні претенсії на зайняту територію виявляють гуртки малп і травоїдів. Спенсер вказував на лебедів на Тімі, які пильнують свої заводі й не допускають до них сторонніх лебедів.

Отже еже в звіриному світі спостерігаємо з одного боку початки індивідуальної власності на знаряддя (і взагалі на всі речі, що мають безпосередній органічний зв'язок із життям індивіда — у людей в цьому разі виступає на перше місце — одяг, що заступає звірине пок-

риття тіла, ріжні окраси, ловецькі та рибальські прилади, житло) і початки колективної власності на ґрунт, на територію.

Римське право за основу її джерело власності покладало ЗАЙМАНЩИНУ, яка відбувається при виразній чи мовчазній згоді двох кількох людей й потім служить джерелом усіх інших джерел володіння — дарунку, умови, продажу, оділичення. Сучасні соціологи годяться на тому, що власність на ґрунт і на територію спочатку була колективною. Доказом цього служать ті пережитки спільногоРодового володіння, які ми знаходимо й відмічали також у слов'ян (Задруга, Дворище, Газдівство і інше). В основі цього колективного володіння лежить, очевидчаки, ЗАЙМАНЩИНА, але не індивідуальна, а колективна, і з неї — чи то трудовим освоєнням ("моїм потом землю злито") чи другорядною індивідуальною займанчиною, виділяється власність індивідуальна чи родинна. В скупинному племенному, ловецькому чи скотарському житті ніхто, розуміється, не міг претендувати на виділення йому частини племінної території для виключного індивідуального вжитку. Ловецька територія племени, як і вище наведених прикладах із звіриного царства, мусіла належати всій відповідній суспільній організації. І далеко раніше розвивається індивідуальна власність, скажемо, на худобу, що випасається на спільній території, ніж на саму територію, бо при постійному шуканні кращих ловецьких місць і при рідкості населення вона не набрала ще того значення, яке здобуває при розвитку осілості й хліборобства.

Хліборобська культура дуже часто ведеться спочатку також усім родом, але досить скоро починаються, з усвідомленням цінності ґрунту, виломи з колективної власності племені. Перші виломи роблять, звичайно, нові представники вже розвиненої племінної влади, і то, спираючись на свою владу та ріжні релігійні корпорації, що поширяють магічне значення "святості", як недотикальності, саме на всі ті речі, — а в тому й на ґрунт, — що слугують для виконування релігійних обрядів. Розуміється, що й влада, для зміцнення своїх індивідуальних прав на вийняту зо спільногоЛ володіння територію, ставить її шляхом ріжніх магічних обрядів, таксамо під охорону релігійної недотикальності. Наділи грецьких ватажків геройчної доби, зазначає проф. Грушевський, носять те саме імення — теменос — витинок, що й площа поганської божниці.

Та сама метода пристосовується пізніше в процесі розвитку загалом усієї приватної власності, яка свідомо чи несвідомо ставиться під охорону ріжніх магічних операцій та символів, що стережуть виключного права їх власників сді сторонніх претенсій.

У більшості релігій збереглася пам'ять про це релігійне походження власності.

В Біблії, Господь каже Авраамові: "Я — Предвічний, що вивів тебе з Ура халдейського, щоб віддати тобі цю землю в дідичне володіння". (**Перша книга Мойсея XV 7**) і Мойсієві: — "Введу я вас в землю, що про неї клявсь віддати її Авраамові й Ісаакові й Яковові, і дам її вам у насліддя. Я — Господь." (**Друга книга Мойсея IV. 8**).

Таким чином Бог, як каже французький дослідник Фюстель Де Куллянж, виступає як первісний власник усієї землі, що на основі права творчості, делегує людині власність на частину ґрунту.

Щось подібне ми бачимо і в греків та в римлян, — лише тут право власності на землю походило не від якогось одного бога, а головним чином від окремих родинних культів та від культу небіжчиків. Небіжчики це своєрідні боги, що належать родині, в яку колись входили живими, і яка — єдина — має право закликати їх собі в поміч. Ці небіжчики, поховані в землю, ніби опановують ту частину ґрунту, де вони поховані, вони ніби живуть у своїй могилі, і члени родини, як і в нас, в Україні, де останніх днів, приходять до них у певні дні "пом'янути" їх, віддати їм данину чи вином, чи качанням яєць по могильному горбку — тощо. На основі давніх законів могили були недотикальні, ніхто не мав права відібрати померлим землю, де вони спочивали; це була їхня власність, що натурально ставала також власністю родини, до якої ті померлі належали, і яка віддавала тим померлим щану.

Дуже легко ідея власності з самого могильного горбка поширювалася на більший чи менший шмат землі, який оточував ту могилу, і де знаходили місце вічного спокію все нові й нові члени родини.

Загалом за примітивних часів ми не знаходимо спільніх цвинтарів, але родинні могили на родинних полях. Ці поля оточувано звичайно межею, що мала відділяти володіння одного родинного культу від другого. В пе-

вні визначені дні року старший в родині обходив своє поле, тягнучи за собою гварини, визначені на жертву, ца виспівуючи релігійні гімни, і тим з одного боку умолявав богів, а з другого боку, зазначав межі своєї власності. Межі ці, розуміється; мусіли бути святі й непорушні: — “Той: хто торкнеться чи порушить межу, буде осуджений богами; його хата зникне, його рід вигасне; його земля не даватиме плоду; град, іржа, спека знищать його ниву; члени його тіла вкриються пухирями й згниють...”

Також у нас до недавніх часів зберігався забобонний страх перед межами, де, мовляв, завжди водиться нечиста сила, яку небезпечно чіпати, — безсумнівні сліди давнього релігійного походження земельної власності.

Автім у примітивних народів, як зазначає Дюркгайм, основник соціологічного методу в етнології, ще й досі вживаються релігійні засоби, для вивласнення якоїсь речі з громадського ужитку. Напр., коли хто в Квінсленді (в Австралії) виходить із табору, залишаючи свою зброю чи якусь іншу річ, досить йому вимочитися коло неї, щоби ніхто її не чіпав. Бо сеч, як і кров, відзначається, як там уважають, тою святою силою, що нею перейнятій кожний індивід.

Тому й слово зможе служити засобом заборони, бо виходить із середини, де перебуває та свята сила.

Що “святішою” (в розумінні посідання магічної сили) якась людина вважається, — тим її заборона сильніша й небезпечніша. Максимум такої сили натурально мають ріжні жреці, чаклуни, ватажки, взагалі люди, які

чимось перевищують загал і тим викликають пошанування, змішане з певним, майже релігійним, страхом. Таким чином релігійна зaborона стає джерелом права власності й адміністративного регуляміну. А знаки власності заховують дуже довгий час магічний характер, що виступає в усякого роду символіці контрактів власності. Запивання моторича, що практикується в нас, це в своїй основі, також, мабуть, пиття замовленого напитку, яке має заподіяти смерть тому, хто порушив би контракт продажу . . .

Коли ми звернемося до звісток про наших найдавніших пращурів, то сконстатуємо, що хоча "Слов'єни й анти", єгідно з свідоцтвом Прокопія (VI ст.) "з давніх часів живуть громадським правлінням", проте, як зазначає трохи пізніший Маврікій — "у них багато начальників, які не живуть у згоді, так що добре притягти декотрих з них на свій бік намовами або подарунками . . ."

Оті "дарунки" ясно вказують на існування вже індивідуальної власності. Очевидачки, коли наші пращури дісталися на нашу територію, вони вже стояли на високо му щаблі культури, і поняття про індивідуальну власність на речі мусіло в них бути здавна міцно розвинене й закорінене. Спрацьді, коли ми поглянемо на нашу найдавнішу правничу пам'ятку "Руську правду", то знайдемо в ній цілу низку постанов, скерованих на покарання переступів проти майна, а спеціально про крадіж — татьбу, яким то словом, як здається, визначається в "Р. правді" всі переступи проти власності. Виймок становила тільки крадіж коней і підпал двора, що їх

карано не продажем, а іншою вищою карою — потоком. Із інших учинків найвищою карою — 12 гривен " карано за крадіж холопа й бобра, злісне знищення чужої худоби й знищення знаків власності.

Цікаво, що знищення знаків власності на чужій борті карано дванадцяти - гривеною карою, а спустошення чужої борті — тільки тригривеною. Як бачимо, в першому разі оцінювано не матеріальну шкоду, але саме порушення знаку власності, як особливо тяжкий злочин.

Більше того, в початках історичного життя нашого народу існувала вже не тільки індивідуальна власність на речі, але й індивідуальна власність на землю: маємо в наших джерелах звістки про продаж, даровання, конфіскування маєтностей. В "Руській Правді" маємо дуже високу кару — 12 гривен продажу за зрублення бортної межі, за знищення межі потевої (рільної) за переставлення паркану, що ділить двори, або за зрублення помежного дерева. Тут бачимо, як каже проф. Грушевський, право власності не тільки на двори, але й на рільну землю, і то не тільки на землю, оброблену в дансму моменті, — себто на працю, вкладену в землю, але й на кожну зайняту землю, без ріжниці, чи в даному моменті вона підлягає господарському виискові (дуб межний).

Як витворювалася та земельна власність, наші джерела не кажуть: у них мова лише про перехід власності з рук до рук... Мусіла вона творитися, на погляд проф. Грушевського, через "займку" — окупацію і культуування порожньої землі, і ця культура давала право на воло-

діння: такий погляд на початок власності ми бачимо в нашого народу й пізніше, аж до новіших часів.

Розроблення ґрунтів, будування на нім давало вже йому певну БАРТИСТЬ, але правдиву вартість він діставав лише тоді, коли з ним були зв'язані певні робочі руки — несвобідна челядь (невільники) чи напівсвобідні закупи, бо без готових робочих рук земля все була маловарта. Тому літопис, оповідаючи про багатий дарунок кн. Гліба Печерському монастирю, додає, що ті селяни були дізні з "челядию", бо б.з того вони були би малоощо варті.

З множенням челяді в володінні бояр — господарів зростало їх зацікавлення в землі. Їх бажання побільшувати свої земельні володіння через займку й розроблення вільних ще й підхожих до культивування ґрунтів. Так поволі, поряд із дрібним володінням окремих господарів, гиростає велика земельна власність. Але для нас цікаво лише ствердити, що, як мала, так і велика земельна власність виникла: її розвивалися шляхом ЗАЇМКИ Й ПРАЦІ.

По впадку Київської держави, по татарських та ріжніх інших погромах од степових кочоюків, величезні простири колись обробленої "власницької" землі, довший час знову були "нічиими". І от знову з відродженням українського життя в воїовничій козаччині відновлюється старий процес привласнення степу займкою й працею українського хлібороба.

Але в міру того, як українські селяни — хлібороби здобували собі плугом і шаблею дикий, небезпечний ще че-

рез татарів степ, і творили типові українські хутори, осередки дрібної приватної власності, на ці здобуті тяжкою працею й відвагою землі простягалася рука польського великовласництва, магнатства, що, з допомогою королівських привілеїв та дарованих грамот, намагалися поширити свою владу на вільну степову українську людність. Завзята, не перебірлива в засобах боротьба за землю між дрібним слабшим землевласником та його дужчим сусідом - магнатом, — це була, каже дослідник тих часів, небіжчик Липинський, найбільш характеристична риса часів перед повстанням Хмельницького. Поруч цієї анархічної збройної боротьби за саму землю точиться не менше завзята політична боротьба між королівськими старостами й тими "городовими" козаками та осілою, дрібною шляхтою за повне, вільне й дідичне право володіння землею.

В XVII в. на українських землях повторився знову процес займкового, а то й просто насильного здобуття права власності. Революція часів Богдана Хмельницького перекреслила всі старі шляхетські права на власність і витворила нові козацькі, сперті не тільки на займку й працю, але й на кров та на шаблю: — "шаблею своєю здобували..."

Соціальне положення й економічний стан цієї нової козацької верстви ясно змальовує нам оцей короткий уступ із Переяславських статтей: "маєтків козацьких, які мають для прожитку, аби відбирати від них невільно було; також аби діти вдів, які зістаються після козаків, мали права такі, як діти й батьки їх".

Отже — повне, вільне й дідичне землеволодіння козацьке таке саме, яким було тут досі лише землеволодіння шляхетське. Воно мусіло бути окремим уступом у Переяславських статтях зазначено, бо общинницька Москва, з якою Україна на основі Переяславських статей єдналася, такого землеволодіння, особливо серед козацтва, не знала, і було воно для неї великою новиною.

Бо не треба забувати, що, як у старій українській Київській Державі, так і в Московщині, земля могла належати лише вищим станам, а нижчі стани, до яких належало й селянство, землі в певній дідичній власності не мали, а лише її, на рахунок тих вищих станів, обробляли. Щоправда, не рідко дрібні хлібороби, тікаючи від підневільної праці, загляблювалися в степи й витворювали там свою справжню власність, але власність ту звичайно сусідні держави не визнавали, тому ніяких правних захищних підстав вона не мала й легко могла підпасти знову сильнішому.

Хмельниччина спричинилася до утворення справжнього козацького права на власність, що його не знала общинна Москва, бо в прально - державних поняттях Московщини, де, як каже Липинський, сформований за татарськими зразками централізований й міцний державний апарат дуже добре підійшов до примітивного комунізму московської сільської общини — вся земля належала цареві й лише йому. Тільки цар міг давати чи "жалувати" землю в користування своїм підданим і так само міг її що хвилі відібрati. Крім того, землі ці даються лише за "службу цареві", а, коли такої служби нема, то цар міг цю землю відібрati.

Яка ріжниця в порівнянні з козацькими поняттями про те, що земля "кров'ю предків їх політа", належить козацькому родові, і ніхто не має права її в того рода відібрati, хоча б з того роду тільки й залишилися, що "вдова з дітьми", які не могли ще ніякої "служби" повинити!

Але ці поняття козацькі були ще тільки в звичаях, що їх козаки, при потребі шаблею завзято боронили, але нерідко від шаблі сильнішого й гинули. В зорганізованій державі, яку хотів мати Хмельницький, під ці "звичаї" треба було вже підвести "право", на сторожі якого мала стояти сама держава.

Гетьман добре розумів, що коли він не поставить меж стихійному поділові земель на Україні шляхом займки та насильного привласнення, то рано чи пізніше такий анархічний стан речей примусить старих і нових власників шукати праєного опорту своєї власності або в Москві, або в Варшаві, де її раді були в таких випадках видавати "жалувані грамсти", щоб з їх допомогою поширювати на Україні свій авторитет. І тому Хмельницький заводить окреме цивільне право й цивільне судівництво, збудоване на підставі давнього римського права, яке суверено обороняє всяку індивідуальну власність.

І от тимчасом, як на Московщині продовжувало панувати старе звичаєве общинне право, на Україні щораз більше закорінюється право індивідуальне.

Ця корінна ріжниця мусіла відбитися й на самому психічному укладі двох народів та витворила в Московщи-

ні придатний ґрунт для комунізму, а на Україні — завчизну боротьбу проти комуни.

Таким чином переконуємося, що власність — походження історичного, тісно зв'язана з економічним розвитком країни й має в собі лише стільки святого й "недотикального", поскільки сприяє цьому економічному розвиткові та служить для зміцнення суспільності чи держави. Це значить, що коли власність залишає економічному розвиткові або загрожує державі чи суспільству, останні мають можливість і право з нею порахуватися.

Коли ж це буве? При яких обставинах?

Щоб відповісти на це питання, нам треба знову повернутися далеко назад у глиб історії — до часів повстання КЛАСІВ І СТАНІВ.

Ми вже мимоходом зазначили, яку вагу в творенні великої земельної власності мало посідання певною соціальною групою несвобідних людей — челяді, незвільненіків, які своєю працею надавали вартість землі й тим сприяли щораз більшому її культівуванню, щораз більшому пониження тієї земельної власності. В початку класової диференціації, в початку того процесу, що його наслідком, однородне племінне братство розпалося на кілька нерівних економічно та політично груп, чи класів, лежить головне оця сама незвільніча праця.

Доєший час соціологи вважали, що при утворенні держави чи не виключне значення мав факт завойовання

лного племені другим, причому члени завойованого племені перетворювалися в невільників, що мали працювати на своїх завойовників.

В нашіших часах ця теорія показалася в дещому нестачі: повстало питання, — чому ж саме одно плем'я, завойовуючи друге, ізвергає його членів у невільниців, а не винищує до пнія, як звичайно це було в більшій міжнародній стадії людської цивілізації?

Очевидно, відбувся вже якийсь процес, що наєчив людів цінити працю невільників і погамовувати первісне почуття пімети та спрагу крові свідомістю тих економічних вигод, що може дати праця невільника.

Немає сумніву, що в цьому процесі велику роль відіграв родина. Немає сумніву, що перший факт нерівності, як економічної, так і політичеської, ми знаходимо в родині: здобута силою чи (пізніше) куплена за якісь рівноцартні на тодішній погляд речі, жінка не могла бути рівною своєму чоловікові, який мусів дивитися на неї, як на єще добре, а також і на свою першу домашню худобину, яку використовується в господарстві, як просту фізичну силу. Що сильніший й відважніший був чоловік, тим більше жінок він міг собі здобути, тим більшою нащадків він міг мати, тим більшою робучою силою розпоряджати, — бо в патріярхальних родинах батько був паном життя й смерті своїх дітей, як життя й смерті своїх жінок . . . В племінному житті володар численної родини, що розпоряджала великою кількістю робочих рук та, при потребі, і збройних рук, користувався,

зрозуміло, більшою пошаною: з розвитком економічного життя племени - родина набирала щораз більшого економічного значення.

Таким чином у загальну свідомість поволі проходила думка про нежиточність тієї робочої сили, що її чоловік може здобути гід ворога, біручи в полон не лише гарних дівчат, з яких робили підложниць, але й здорових підрубків та чоловків, яких ставили на примусові роботи.

Таким чином виникли дві суспільні групи: свободних і р'вних між собою членів племени та несвобідних невільників - рабів.

Але в групі свободних членів племені відбувалася дальніша диференціація. Ми вже бачили, як поволі почали вису атися на гору ріжні ватажки, оточені своїми вояками — дружинсью, що знайшли вияв у пізнішій Київській Державі в образі КНЯЗЯ за своєю ДРУЖИНОЮ.

Па-алел ноз з виділенням найбільш хороброго, воїсничого молодого елементу, що купчився навколо свого ватажка й багатів шляхом відстінних нападів на сусідні племена, рабуванням ворожого майна та бранням в поясні ворожого населення, — виділявся з однородного племені племети ще інший елемент — старших віком, десвідческих людей, що спеціалізувалися на ріжніх культо-тих церемоніях і знали, що треба, і чого не треба робити, щоб викликати ласку богів. Наслідком щораз більшої сп.ціялізації й накопичення навколо святих місць принесень вірних, що віддачувалися богам за виявлену ласку чи намагалися заздалегідь зм'ягчити їх гнів, ви-

являлася конечна потреба підготовлення — ініціації — в цих релігійних церемоніях і щораз більш молодого елементу... Так поволі творився ДУХОВИЙ, ЖРЕЧЕСЬКИЙ стан, якого вагу в утворенні власності визначено вище.

Ці два вищі, чи, як звичайно кажуть, країці стані творять так звану АРИСТОКРАТИЮ, від грецького слова "гр. стос", що саме значить -- країцій і "кратос" — влада. В її руках наслідком природнього процесу її щораз більшого розкладу первісної племінної солідарності накопичується все більші добра, і щораз більша безодя вирстає можи нею й тими членами племені, що, чи наслідком свого фізичного складу, чи психічного стану, не могли брати активної участі ані в військових випрівах дружини, ані в релігійних функціях жрів.

Так, межи двома вищими станами — аристократією — та ієрархичною верствою, встає поволі ще одна вертва — ПРОСТИЙ ЛЮД, свободний, але щораз більше — зі зростом багатства аристократії — від неї економічно залежний. Від часу до часу цей простий люд — з грецького "ДЕМОС" — повстает проти панівних станів, іноді сама з хеплює владу, витворюючи так зв. ДЕМОКРАТИЮ, і в цих повстаннях нерідко переводить також новий розподіл власності, в більшій чи меншій рівності можи всіма членами повстанчого руху.

Наша Хмельниччина була таким повстанням нижчих українських станів, а єже козацтва, міщанства та селянства проти вишого стану ПАНСТВА, за яким стояли по-

часті також ДУХОВЕНСТВО й КУПЕЦТВО. Як відомо, на лідком Хмельниччини відбулося в дійсності велике розподілення старої власності — толовно земельної — межи новими власниками, що здобули своє право "шеблею".

Цей соціально-політичний рух був у великій мірі ускладнений також мотивами НАЦІОНАЛЬНИМИ, хоча спочатку й не досить усвідомленими, бо саме нижчі статі, що повстали, були українськими, а вищі — панство та дух вестре — в величезній мірі — подільські, а купецтво — жидівське. З усвідомленням цього національного мстиву, проводірі повстання, а головне гетьман Хмельницький, прийшли до думки про окрему національність у державу.

Той самий процес повстання й розподілення власності, знову головно земельної, а пізніше також іншої, відбувся в Україні й за часів останньої революції. І знову таки цей процес мав величезні національні підстави, бо вся велика земельна власність на Україні була власністю чужою національною — польська або московська, а ісля велика промисловість інтернаціональна, в усякому разі не українська.

Тому ми дивимося на цю революцію, не лише як на соціальну, але й національну, бо вона звільнила нижчі українські класи від панування чужих вищих класів. Але не віддала їх в руки тих українських класів політичної влади, не витворила Української Держави, як за часів Хмельницького, — і тому перед українським народом стоїть завдання поповнити саме цей бік справи,

і то так, щоби нововитворена Українська Держава затримала на віки свою незалежність, а не схилилася, як після Хмельницького, під чужу залежність.

Вищі наведені дозволяє нам також в значити наше віднесення до ВЛАСНОСТИ, як такої.

Ми не можемо погодитися з комуністичним чи соціалістичним запереченням власності, яка, мовляв, рано чи пізно мусить бути остаточно знищена, бо служить фундаментальному панування одної класи над другою.

Соціялісти кажуть: супроти тих, що розпоряджають собами виробництва, себто, супроти власників землі чи капіталу, стоять ті, що розпоряджають лише силою праці, — себто робітники. Ті, що мають силу праці, кінчають тим, що мусять коритися людям, які розпоряджають з собами праці. І таким чином ми все будемо знаходитися (кажуть соціялісти) перед визискуванням людей людьми, — визискуванням, що приводить до страшних світових криз. “Науковий соціалізм спостерігає, що економічний розвиток іде до щораз більшого сконcen-тування засобів виробництва в руках щораз меншої кількості людей. Цей процес особливо яскраво виявляється останніми часами в Америці з її накопичуванням к піталів у руках нечисленних міліардерів. Бо принцип пілітичної економії полягав у тому, що “продукуючи мало, продукуєш погано й дорого”, а що в більшому масштабі відбувається продукція, тим речі дешеві й кращі . . .” Тому велика промисловість мусить фатально, за економічної конкуренції, нищити малу промисловість та склачувати в одних руках все виробництво даної галузі.

Отже діллема, яку ставить соціалізм така: чи для рятування свободи й незалежності індивідів конче треба підтримувати й підготовлювати окремими законами щораз нові подіти власності, -- що пішли б на користь окремих індивідів, але на шкоду відповідній державі (бо вся спинилась би в гіршому становищі супроти тих держав, де власність продовжувала би концентруватися)? чи дозволити повну концентрацію власності їхнім привести маси до повного узалежнення від негативної кількості власників?

Маючи ніч уві таку ситуацію, Маркс, а за ним і інші соціялісти й комуністи, вказав на можливість зберегти за власністю той концентраційний характер, що вона по-всій мір набирає, але поширити на всіх громадян, відповідно до історичних можливостей, вигоди такого стану реальності, проголосивши всіх громадян співспільніками (співвласниками), себто витворити становище анальгічне тому, що вже існує в товариствах чи в громадських установах, де кожний учасник отримує з колективної власності вигоди власності індивідуальної . . .

Комуністи в Росії пристосували цю формулу Маркса до своєму і без огляду на його формулу "відповідно до історичних можливостей", що має в собі вимогу високого етічного й економічного розвитку суспільства, перетворили експропріацію власності за формулою: "гребуй награбоване". На місце всіх тих експропрійованих власників стала держава, а на місце індивідуального власника господаря стала важка бюрократична машина з армією урядовців.

Пр цю жахливею визиску державного капіталізму, БЮРОКРАТІЯ, чи урядництво, як певна **каста**, це явище у суспільному розвитку досить пізнє, характерне саме для держав у капіталістичній етапі цивілізації. В давніших державах урядування належало до функції аристократії, яка дивилася на службу державі, **не** як на засіб заробітку, при якому служба в міряється кількістю годин, **як** в усіх робітників, та більш чи менш точним виконуванням наказів старших у службі, — а як на особливу честь і обов'язок, що зв'язується з прерогативами й приєднанім: головно морального характеру. Але з розвитком капіталізму, з розвитком і конкурентією ріжних класів суспільства та з появою великих імперій, з'явлення державної влади так вирости, що й в галузі урядування, як і в усіх інших галузях людської діяльності, виявилася неминучча потреба розподілу функцій. До того ж вищі класи, що розпоряджали великими капіталами, з розвитком капіталістичної продукції, віддавалися щораз більше приватній діяльності, залишаючи для державної служби лише дрібки вільного часу та заступаючи себе на ріжних урядах щораз частіше найнятими інтелігентними робітниками — урядовцями. В сучасній велико-промисловій державі капіталісти взагалі не беруть уже участі в державній роботі, — вони задовольняються тим, що впливають поза лаштувками своєю силою на уряди, які перевіддають всю державну роботу величезною армією найнятих урядовців.

“Заступлення в урядуванні аристократичної касти — адміністративною, каже великий французький соціолог

Ле-Бон, означає витворення в державі якоїсь безособової чанонімної влади, далеко страшішої, ніж була колись влада шляхти, бо вона (влада бюрократії) уникає всяких політичних змін, посідає свої традиції, свій корпоративний дух, **відсутність почуття особистої відповідальності**, і тягнеть, себто таку низку умов, що неминуче приведить її до панування всім".

Отже більш визмові, по удержанні власності й виявлені з боку робітничої класу повної і непідготовленості до соціалістичної продукції, що виключала стимул особистого збагачення, а зводила винагороду за працю кваліфікованого робітника до рівня винагороди за працю звичайного чорноробочого (так зв. "уравніловка"), довелося, для врятування промисловості, — поставити над робітниками нову армію урядовців, яка захопила потроху в свої руки всю фактичну владу. Абсолютизм колишнього чиновника царської бюрократії з'явився в новому вигляді, але ані краплі кращому . . .

"Раніше — писав Кавтський, державна бюрократія та бюрократії приватного капіталізму займали одна до одної критичне, а іноді й вороже становище, і робітникові, лавіруючи між ними, все можна було здобувати щось від однієї за допомогою другої. Тепер і бюрократія державна й бюрократія капіталістична злилися в одну . . . — і це означає найбільш гнітучий деспотизм, який коли з'ягла Росія . . . "

Таким чином, шабльєнова розв'язка проблеми власності шляхом її соціалізації не тільки не приводить до звільнення індивідів від гнітуючої залежності від капіталіс-

тів - власників, але навпаки приводить їх до це більшого упрумлення під владою анонімної бюрократичної машини, що рахується не з живими індивідами, а лише з пагерами та числами.

Але соціалізація має ще й другу хибу, — вона вбиває приватну ІНІЦІАТИВУ, вона вбиває ТВОРЧІСТЬ, вона приводить до того вбивчо - байдужого відношення до справи, що характеризує урядовців і взагалі всіх людей, що стоять не у свого діла. Бó лише любов може бути творчю, лише любов запалює душу й викликає нездюські енергії, — вона завжди має в собі щось виключне, що потребує прикметника: "мій, моя, мое".

Автім, досвід большевизму, який за перших років опанування влади й знищення всякої приватної ініціативи в торгівлі й взагалі в виробництві та розподіленні продуктів, привів до страшного своїми наслідками голоду, а потім до Непу, вказує ясно, що в момент смертельної небезпеки і Ленін не вбачав іншого рятунку, як звернутися до приватної ініціативи. І справді за два роки Непу приватна ініціатива відбудувала менш - більш нормальний розподіл краму в країні, поклала кінець голодові і, продаючи продукти за нижчу ціну, ніж державні кооперативи, на яких тяжив бюрократичний апарат, що не хотів працювати більше від покладеної кількості годин, опанувала всю внутрішню торгівлю та почала вітворювати нову буржуазію. Ясно, що большевики не могли примиритися з такою наглядною поразкою своєї ідеології й повели новий наступ на буржуазію та на всі елементи, що виявили приватну ініціативу — чи в торгівлі, чи

в хліборобстві ("кулаки", чи "куркулі"). Мети своєї волі осягли, але країна знову опинилася в стані більш, ніж спожаління гіднім.

Відкидаючи большевицьке й соціалістичне заперечення передвоєнної приватної власності, ми проте не можемо приняти й давніше в значення тієї власності, як "святої" й "недотриманої", бо саме досвід кризи, коли в одних країнах люди мерли з голоду й не мали в що ебратися, а в других винищувалися свідомо й навмисне, для втримання високих цін, важні їстивні продукти, як хліб, каву (в Аргентині та Бразилії) або й такі промислові продукти, як бавовна — тощо, (в Америці), виявив цілком ясно небезпеку такої приватної власності, коли вона, замість служити вищим цілям суспільства, повертається проти нього й витворює, замість культу вищих якостей духа, низький матеріалістичний культ гроша, що над всем панує й все може купити (ПЛЮТОКРАТИЯ).

Український націоналізм може прийняти давній демоліберальний погляд на власність, як на право, але має додати до нього й етичне значіння обов'язку. Бомати право значить мати й обов'язок.

Всі мають право вживати свою власність і розпоряджати нею, як вважають за краще, лише, щоби це не йшло на шкоду всьому суспільству, але з другого боку власність не має права лежати облогом, вона мусить бути продуктивною.

Вже Сенбів виснав власність за "призелей, що його в кожному поколінні треба відновляти й виправдувати

"своєю працею". Те саме повторила й італійська Хартія Праці.

Отже, якщо власність визнається не тільки за право, але й за обов'язок, то тим самим, якщо обов'язок не виконується, право обмежується або й касується.

Ми бачили, з досі наведених прикладів з української історії, що так, правда, не є відомо, розуміє власність і український народ. Але тін повинен це відношення до власності добі ясно усвідомити й перевести в будущій українській державі, щоб власність завжди служила винним цілям суспільства, а не викликала тих великих соціальних датачізмів, серед яких опинився сучасний світ.

В українських обставинах **державна національна контроля** власності тим більше конечна, що, як ми знаємо вже з історичного досвіду, завдяки неконтрольованому розвиткові власності й повільному концентруванню її в чужих неукраїнських руках, український народ втратив свою національну й державну незалежність.

І тут ми вертаємося до історії й значення розвитку ріжних суспільних груп на Україні.

СУСПІЛЬНІ ГРУПИ НА УКРАЇНІ

Перша українська - Київська Держава розвинулася в повільному органічному зрості й має заразимо в ній такі групи, що виникли в процесі організаційного поділу суспільних функцій: маємо КНЯЗЯ, що виділився з купи ріжних племінних ватажків і низкою вдатних війн скон-

центрував у своїх руках всю вищу владу; маємо військову в речі — ДРУЖИНУ, що допомагає князю в урядуванню країною та товаришить йому в його ріжних торговельних та військових виправах, маємо ДУХОВЕНСТВО, що пеклується про задоволення релігійних потреб суспільства; маємо КУПІЦТВО, що сприяє розподілові продуктів не лише в самій країні, але й далеко поза її межами; маємо вільних СЕЛЯН - СМЕРДІВ; маємо на-пів вільних ЗАКУПІВ - СЕЛЯН і нарешті цілком ГЕВІЛЫНУ ЧЕЛЯДЬ.

На жаль, нередусім відсутність єдності між членами княжої родини, що дивилася на ріжні частини державної території, як на частини свого родинного добра, а потім військова катастрофа під час татарської навали, перервала дальший нормальний розвиток української суспільності, розбили її територіально і, наслідком політичного єднання з Польщею, привели її до розкладу й занепаду.

Ось як пише С. Ефремов про зрадництво під Польщю вищих властів українського народу в XVI ст.:

“Українські вищі класи, що спочатку стояли в опозиції до нових порядків, потроху переймаються бажанням і собі допастися до “панства великого”, і одна по одній Гуські (українські) аристократичні фамілії переходятять до польського табору й католицької віри, одриваються од рідного народу не тільки соціально, але й національно. На Україні від апостатів аж кишить, і, з запалом зрадників, одвертаються вони від всього, що було рідним. Цей процес переміни народності на верхах при кінді

XVI в. вже дійшов був свого краю, і сучасному письменнику здавалося тільки голофіти, запитуючи: "Д'яким камінь дорогоцінний, що й ціни йому не складеш, яким пишалася православна віра — де тепер дім князів Острожських? . . ." (що перейшов до поляків).

Це був перший "ісход" з рідкого краю українського магнатства, перше переливання крові з нашого національного організму до другого . . .

Резом із тим іде процес покріпачення простого народу — "ПОСПІЛЬСТВА" й заводиться ціла система утискув над особисто незалежним МІЩАНСТВОМ:

"В куплях, в торгах, ремеслах русин з папіжником волноста єдиной да не імати, в цехах ремісницьких русину бити не достойть, доколі ся не попажить; на власти войтівства й бурмістрства й прочих строительств од руского народу да ге поставляють, доколі ся у папежа не увірють" --- так малює приkre становище українського міщенства знаменитий Іван із Вишні.

Щодо СЕЛЯНСТВА, то відомо, як писав про нього трохи згодом французький інженер на польській службі Боплат, кажучи, що панство на Україні наче в раю раює, а народ мов у пеклі мучиться. Безодня національна, соціальна й релігійна глибшає й ширшає на Україні під польським пануванням. Вища верства на Україні — ШЛЯХТА — була одночасно класово панською, а вірою католицькою; поспільство, або, як казали пізніші книжники, — "народ русько - козацький", що залишився при вірі давній, "благочестивій" — вірі батьків своїх — складався з покріпаченого селянства та позбавленого прав мі-

щанства. Себто, в одній суспільності повстали два ворожі табори, що розпочинають запеклу боротьбу між собою — боротьбу непримириму, що могла скінчитися, як зазначає Єфремов, лише тоді, коли один з них до решти знесилиться.

І от саме тоді в обороні прав українського народу та його нижчих верств "покріпаченого селянства" та "позбавленого прав міщанства" виступає нова суспільна сила українська — новий суспільний стан КОЗАЦТВО.

Цей стан виробився з тих індивідуальних власників - хліборобів, що, тікаючи від покріпачення в дикі нерозорані степи, були водночас хліборобами й вояками, що з шаблею в руках мусіли ввесь час боронити продукти своєї праці від хижих ворогів. Два головні вороги на нього невпинно наступали. Один — з південного сходу — руїнник кочовик, що цю працю, як висловлюється Липинський, до тла нищив, палив, грабував, а людей мордував і в ясир забирає, а другий з північного заходу — магнат польський, що з допомогою польського державного апарату на цю працю руку накладав і вимагав від них, козаків вільних, лицарських — та ще часто в такій образливій формі, як через жидів - орендарів — ріжних данин (очкового, рогового, ставщини, спасного, поволовщини, сухомельщини і т. інш.), які відповідно до тодішніх понять, можна було збирати хіба з людей невільних, що шаблі при боці не носили". В цій боротьбі на два фронти витворив стан козацький свою власну традицію, а з нею свою власну культуру, свою законність, свій власний метод суспільної організації. Витворив він на-

рішті, в дорозі постійної селекції на війні й в праці, свою власну АРИСТОКРАТІЮ — отих "козаків старинних", які користувались повагою авторитету серед всієї козацької маси й цим авторитетом її в одне суцільне тіло в'язали.

Оця, ясно вже перед повстанням скристалізована станивість і окремішність козаччини, — каже Липинський, — дали їй ту нездвичайну внутрішню силу, якою в першій мірі ~~всі~~ її успіхи пояснюються. Перші два роки повстання сильно вірству козацьку побільшили й навіть перетворили. Будучи перед повстанням незначною меншістю в українському народі, вона швидко розрослася й зайнажла чільне місце в Україні. До неї під час повстання пристали всі оті українські елементи, яким тісно було в чужій культурою й ворожій національно та економічно польській державі. Отже з долини, крім, розуміється, офіційно Польщю непризнаних козаків "виписчиків", що в офіційному реєстрі Війська Козацького не числилися. пристали до козаччини широкі маси того свідомого й войовничого селянства, що "податком крові — за виразом Липинського — зуміло почесне ім'я й звання лицарське козацьке собі придбати". Злилися з нею широкі кола й войовничого МІЩАНСТВА. Згори ж ^{увійшла} до козаччини й та частина української ШЛЯХТИ, що продовжувала фанатично боронити свою віру православну та вороже ставитися до магнатської сваволі. Оця покозачена шляхта — в порівнянні зі степовим, переважно неписьменним козацтвом, значно більше освічена, дала Ві-

- йськові Запорозькому, в другій стадії повстання справжній фактичний провід, була його мозком.

Верства козацька стала таким чином, як вірно зазнає Лепицький, пронідною верствою в Українському народі: "Морем своєї крові, своєю безмежною жертвою іністю вона придбала в очах цілого народу законне право на провід", і подібно, як шляхта польська створила поняття державності польської та нації польської, так **козаччина українська** створила **поняття державності й нації української**, і, як поняття ціляхетської Річицької спілкотої стало синонімом польської держави, так **поняття козацького війська Запорозького стало за Хмельницького синонімом новоповсталої Держави Української...**

Як зазначено вище, в цій новій Українській Державі провідною суспільною групою було КОЗАЦТВО. Але титул, що воно його носить — "Війська Запорозького" --- в дійсності вже не має нічого спільногого з Запорожжям, із Січчю, з нерозораними степами й напівкочовим укладом ловецько - уходницького й військово - добичкицького старого запорізького життя. Запорізький Січовий Кіш (а "кіш", в татарській мові означає спілку чабанів) хоча й існує, але за гетьмана Хмельницького перестає відогравати будьяку політичну роля. Козацтво поширилося тоді на територію майже всієї тодішньої України --- на воєвідства Київське, Брацлавське й Чернігівське й ввело в свої ряди масу хліборобського землевласницького елементу, як реєстрового "городового" козацького, так і близького до нього елементу шляхецького ...

Пред повстанням ми бачимо лише шість тисяч того козацтва, поневоленого старостами та орендарями. Хмельницький в перші часи повстання домагався піднесення його кількости до двадцяти тисяч.. По зборівській умові списано козаків уже 40 тисяч, а по Переяславській — шістдесят. За шість років страшної війни, козацьке військо побільшилося вдвічі. Його соціально-економічне положення ясно змальовується в цитованомуже уступці з Переяславських статей: — “Маєтків козацьких і земель, які мають для прожитку, аби відібрати від них невільно було; також аби діти вдів, які залишаються після козаків, мали права такі, які діди й батьки їх”.

Отже повне, вільне й дідичне землеволодіння козацьке — таке саме, яким з боку правного було землеволодіння шляхецьке.

Козацька верства в ті часи втілювала національні суспільні ідеали українського народу, а тому мала підпіртя всіх інших груп населення:

“Тим то стала по всьому світі
Страшна козацька сила,
Що в нас, панове — молодці,
Була воля й дума єдина . . . ”

На жаль, ця “воля й дума єдина” довго не протрималася; козацька верства, осягнувші найвищого ідеалу кожної суспільності — свою власну незалежну державу, виявила себе нездарною об’єднати навколо себе на довший час всю націю. Розпад пішов головним чином по лінії спротиву інтересів козацтва інтересами другої най-

чищельнішої української верстви — селянства, а потім і по лінії щораз більшого розходження межи козацькою старшинсью, що багатіла, і простим козацтвом, що попадало в щораз більшу залежність од тієї своєї старшини. З тих часів сеціально - громадського розкладу дійшла до нас чудова дума про Ганджу Андібера, що обстоювала права "геноти" проти своїх таки "дуків - сріблянників".

“Ей дуки, ви дуки!
За вами всі луги й луки, —
Нігде нашому брату, козаку - нетязі, стати
І коня попасті . . . ”

І тут же до сеціальногомотиву приєднується і мотив національний: “Козак - нетяга” називає “дуків” — “ляхами”, за те, що вони зрадили народ свій, а з ляхами побраталися:

“Гей ви, ляхове,
Вразькі синове,
Ік порогу пссувайтесь . . . ”

Але якщо одні пісні говорять нам про “ляхів”, то інші згадують про москалів “руських генералів”, “єретичних синів”, що “край веселий, степ широкий тай зананестили . . . ” I знову в інших піснях вverteється отої сеціальний мотив:

— Ой горе, біда — не гетьманщина.
Надокучила вражна панщина . . . ”

Зборівська умова з поляками не знесла підданчих умов існування українського селянства, що таку величезну участь брало в боротьбі за визволення України. Визво-

дилося лише сорок тисяч зареєстрованого козацтва, але селянство й надалі зналишилося залежним од тих "павлів", що зберігали свої старі права на землю, чи здобували нові шляхом надання від гетьмана відповідних універсалів.

Фактично селянство майже нічого не здобуло з виграної революції, і в цьому ховалася велика небезпека для нової держави, бо якщо селянство, як кажуть соціалісти (Маркс) — нездатне до ролі самостійної політичної сили, все ж воно завжди відогравало й відограватиме роль величезної допомігової сили, і від того, на чий бік воно стане, залежить остаточна перемога чи поразка всякого великого суспільного руху.

Спочатку селянство стало на бік визвольних стремлінь козацтва, і — козацтво, а з ним і вся українська справа, — перемогло. Але коли, наслідком пізніших початків егоїстичної козацької старшини, селянство, а за ним і рядове козацтво, відпало від своїх проводірів, що особливо рельєфно виявилося за Мазепи, — козацтво, а за ним і вся Україна, на довгий час свою справу безповоротно програли. Тоді то почалося повільне, але невпинне вкорочування всіх політичних прав, почалося навертання української аристократії — нащадків козацької старшини та шляхти — на службу загально російським інтересам, почалася невпинна русифікація вищих шарів українського народу.

Та ж частина української суспільності, що опинилася, по розборах Польщі, під Австрією, зо свого боку відбула період інтенсивної польонізації, але, наслід-

ком кращих конституційних умов, зуміла виділти, переважно з українського селянства, дві кермівні національні верстви — ІНТЕЛІГЕНЦІЮ та ДУХОВЕНСТВО.

На Великій же Україні навіть інтелігенція й духовенство, за винятком одиниць, були зруїфіковані, а залишилася сама етнографічна маса СЕЛЯНСТВА без проводу, без свідомості, з мимохітньою пошаною до чужої "панської" культури й з ненавистю до того панського елементу, що бржалісно визискував його землю й працю. Проте цього селянства стояли міста, населені не лише зруїфікованою інтелігенцією, напівзруїфікованим міщанством і зародками його, теж значно деціоналізованого робітництва, але й ріжними національними меншинами, які за переписом 1897 р. становили 22 % всього населення України й були головним контингентом міської буржуазії, інтелігенції та пролетаріату.

Отже метою української національної революції мігло бути в першій мірі збудження революційності українського селянства, освідомлення його, як національної сили, що гід неї залежить вся доля української нації, знищення тієї всієї кої власності, що, будучи в руках чужих, була смертельним воредом на тілі українського народу, і об'єднання розірваних частин роздергого національного тіла в одній національній державі. Все це загально, згрубо, брухти, було осягнуто, але не втримано.

І С. Петлюра писав з цього приводу в 1922 р.:

“Всі з’їзди українські, в тому числі й військові, були для мене показником не сили (реальної й зорганізованої

ної) нашого народу, а демонстрацією національних **емоцій**, які ще треба було міліоновим масам у собі усвідомити, і які повинно було, шляхом послідовної боротьби, перетрансформувати в певні волеві рухи української нації, у певні акти боротьби за свої національно - державні змагання. Спочатку я мав ілюзію, що ці з'їзди можна використати для організації національної сили, але швидко переконався, що вони тільки "празникова одіж", і що треба шукати тих, хто **чорною роботою** державною уміє творити певні реальні цінності. Таких елементів було дуже мало. Наші тодішні лідери були або фантасти, або демагоги, або наївні люди, що вірили в силу революції, в її чудодійність. Вони партійні гасла ставили вище державних, особисті моменти вище загальних . . . "

Український національний революційний уряд, прийшовши до влади, не знайшов, як вірно формулює Липинський, ані

"1. Створеного старою монархічною земельною аристократією українського державного й військового апарату, який можна було б перебрати в свої руки;

2. ані свого власного українського, ча зукраїнізованого жидівського, фінансового міщанства, що мало б інтерес підтримувати національний уряд;

3. ані витвореного єдиного поняття нації й єдиної національної моралі, яку приходилося щойно тепер виробляти в процесі боротьби проти національного ворога".

Нема ніяких сумнівів, що в нормальних умовинах, залишений на власні сили український народ переміг би всі ті труднощі, — але одночасний наступ зовнішніх во-

рогів із гроюх фронтів, при існуванню ще внутрішнього фронту, знову злом: в молоду державу, призвів до поділу національної території межи чотирма сусідами, й поставив перед наступними поколіннями велике завдання закінчити розпочатий процес — відродити Українську Самостійну Соборну Державу.

Але для цього треба бути свідомим всіх тих сприятливих і ворожих супільніх сил, що нуртують в українському народі. Велчезну більшість українського народу в усіх частинах нашої пошматованої території досі, складає селянство. Проф. М. Грушевський писав з цього пригоду: "Так, це мусимо сказати широко й отверто: Україна селянська країна, і вона зможе стати чимось серіозним, дати щось поважнє — не тільки місцевого, але й загальнішого значення, тільки розвинувши, як мага повніше, культурніше, доцільніше цей свій мужицький, селянський характер . . . Тільки селянство на Україні має в собі своєрідний зміст. Воно виробило в собі твердий моральний світогляд, і естетичні прикмети, цілу оригінальну культуру, з якою справедливо відчувало себе не нижчою верствою якоїсь нації, але народом — нацією вповні, єдиною її репрезентанткою, — і не тільки тому, що вищі верстви покинули її, але й тому також, що в своїй сфері воно розвинуло — хоч і в тісних межах, і з деякими дефектами (в національній свідомості в тім числі) велике багатство національного життя. Отже, тільки спираючись на селянство, можливо, пошукаючи його пойомність, розвиваючи його культурні потреби й культурну активність, українці зможуть утворити щось цін-

не їй оригінальче — чи то в сфері культурній чи соціальній... ”

Як революційна деструктивна сила, українське селянство відограло в українській революції останнього періоду величезну роль. але як конструктивна має ніякої. Як суспільна класа, селянство нездатне до революційної ініціативи, зокрема наслідком занадто великої розпорашеності по розлогих просторах, і труднощів об'єднання значної його частини для спільнотої акції. Отже, селянство потрібне товчка з боку більш сконцентрованого, освіченого та рухливішого населення міст.

Правдивість цього виявилася в тих частих місцевих повстаннях українських селян проти большевиків, що їх большевики щоразу швидко ліквідували, саме завдяки розпорашеності селянського елементу, трудності зв'язати його в одну велику організацію. Селянство було, й счевидячки зостається, великою підпомогою й то рішальною, але не ініціатором силової революції.

Для соціалізму й комунізму поділ суспільства на класи не національний, а інтернаціональний; при чому й самий цей поділ, нехтуючи незвичайним багатством різних галузей людської діяльності, що виявляються в сотках різних професій та корпорацій, зводить фактично його до двох великих категорій — працедавців та працівників, або інакше капіталістів і робітників, або ще інакше — визискувачів і тих, кого вони визискують.

З такого поділу виникає логічно концепція вічної міжкласової боротьби, що відбувається в середині кожної

тації й переноситься поза її межі: одночасно з тим, як кожну націю розвивається на два ворожі табори, простягається удавана солідарність між однородними класами різких націй. За соціалістичним гавчанням, французьк ѿ робітник має більше спільног з німецьким робітником, аніж із своїм "буржуазним" інтелігентом, не кажучи вже про промисловця, у якого він працює . . .

Під час національної революції в Україні, московські більшевики переконали українських робітників та селян, що їм інтереси московського селянства чи робітника близчі, як інтереси українського інтелігента, що походив із твої ж селянської чи робітничої класи, і не тільки переконали, але й націкували українських селян та робітників проти Української Центральної Ради, що складалася з українських же . . . соціалістів!

"Без утримання миру в середині, п'ясав французький соціолог Ле Бон, піяка суспільність не може довго проіснувати".

Внутрішній розбрат український розвалив і українську "новоповсталу державу, і українські селяни та робітники гірко на своїй землі пізнали, чого варте "єдиння пролетарів" понад національний кордон!"

Доля тих мас завжди залигть від долі всієї суспільності, всієї нації: **якщо нація пригнічена, то й робітнича маса поділяє її загальну долю.** Якщо пранор нації поважаний, то й робітників, що належать до твої нації, поважають. Гієрархія націй, місце, що вони займають у суспільстві народів, відбувається на позиції відповідних робітничих мас. Організатори робітничих клас націй -

непереможн. ць відограють переважну роль і в таборі інтернаціональних робітничих організацій. Класичний приклад дає нам Німеччина з 1870 р. по 1914 р. Центр пролетарської активності по поразці Франції, перейшов з Парижу до Берліну. Останніми часами він в Америці. Американська Федерація Праці займає упривілейоване становище в світовій робітничій організації.

Умовини існування робітничої класи тісно зв'язані з умовинами розвитку всієї суспільності. Система мит, наприклад, що обмежує можливості вивозу й експанзії, фатально відбивається на становищі робітничих класів, породжуючи безробіття. Менше праці, менше платні, менше доброплати. Промисловість, що її б'є закордонна конкуренція, це ніщасть для робітників, що в ній працюють. Праця ніколи не може звільнитися від загальнонаціональних умовин продукції: досить пригадати собі страйки англійських шахтарів, які, з кожним підвищенням своєї платні, фатально били по всіх тих граючих масах, що належали до нашій, які ввозила англійський вугіль.

З другого боку, нація, в своїому комплексі моральних і політичних суспільних сил, нічого не може залишатися байдужою до долі працюючих мас, її складової частини, що відповідно до свого стану, вливають до неї животворні с. ли чи отруту гнилізни. Вищий рівень життя робітника означає більший спокій на підприємствах, більшу видайність праці, кращу якість продуктів, а значить й більшу можливість перемоги над чужинною конкуренцією й економічний добробут всієї нації. Не можна нічого

сподіватися від зл днів, — навпаки — зріст добробуту робітничих мас збільшує їх здатність споживати речі промислової продукції, а тим сприяє й розвиткові самої промисловості для добра всієї нації.

З цього випливає, що в модерній державі треба стреміти не до боротьби класів, а до **солідарного координованого співробітництва**. Знаємо з українського досвіду, як большевики, в їх логічному, але жахливому своєму наслідками, процесі ведення боротьби класів "до переможного кінця" розбивали, скажемо, однокласове колись селянство на щораз нові й нові класові групи, яким приплюювано штучні назви "незаможника", "средняка", "крукуля" тощо, — назви, що в своїому змісті вічно міняються, й не мають нічого сталого, — але до самого кінця все ж не можуть прийти, бо там, де є життя, все є зріжничковання, а там, де суспільство, воно все намагатиметься перевести той чи інший поділ праці, що веде до виникнення нових класових груп.

Всі ті, що відбідували Совіти, знають і стверджують, що там класового поділу зовсім не знищено, а тільки він прийняв інакший характер, як був до большевицької революції. Навіть в лавах самого обезправленого робітництва існують далі більш і менш привілегійовані групи, серед яких особливо відріжняється категорія — "стахановців", — а що вже говорити про ріжні категорії державного урядництва, — оцієї всемогутньої совітської бюрократії, з її численнішими класами та категоріями?!

Співробітництво робить конечною ту чи іншу субординацію. Від певних форм залежності в сучасному ско-

милікованому житті ніхто не може ухилитися, як в особистих, так і в загальних інтересах.

Та, якщо ця організація праці, цей поділ функцій, не співробітництво класів і груп у взаємній залежності одних від інших - - конечне й пожиточне, коли компетентні й досвідчені керують некомпетентними й неосвіченими, вона робиться небезпечною. Коли вільну гру інтересів починає заступати бажання западто той поділ функцій дисциплінувати, змеханізувати, перетворити живих людей в якихось автоматів, спинити в них дух ініціативи та почуття відповідальності.

Така небезпечна тенденція тісно в'язеться з усяким тоталістичним режимом, і спостерігається особливо в "комуністичній" Росії, але не вільна від неї й суперкапіталістична Америка. І якщо в комуністичній Росії ми стоїмо перед паразитарним пануваннямsovітської партійної бюрократії, що розпаношилася над народним організмом, як пожадливий павук, що ссе свою жертву, в суперкапіталістичній Америці ми помічаємо все більш загрозливу силу кучки міліардерів, що творять держави в державі. *

Кожна нормальна, здорова держава повинна пильнувати про дотримання певної суспільної рівноваги, -- вона повинна пильнувати, щоб суспільне життя розвивалось, відповідно до потреб національного організму, щоб всі суспільні групи, категорії, професії розвивали свою діяльність в інтересах всього народу, і в усякому разі ніколи на шкоду його суспільної цілості.

Держава в такій концепції не буде більш однокласовою

державою, де панує одна якісь класа, якто бюрократія в ССР, чи промислово - фінансова класа в США, чи воєнно - лицарська аристократія часів Середньовіччя в Зах. Європі, -- а буде державою всекласовою, де інтереси всіх класів будуть гармонійно й солідарно погоджуватися в національній співпраці під керуванням Уряду, повноваженого від Коропаративної Трудової Палати, яка представлятиме інтереси всіх суспільних категорій.

(Кінець).

